

Кляцька Любов Вікторівна

заступник директора з навчальної роботи
КЗ «Новопразька спеціальна школа
Кіровоградської обласної ради», вчитель-дефектолог,
спеціаліст вищої категорії, вчитель-методист

ОСОБЛИВОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В СПЕЦІАЛЬНІЙ ШКОЛІ ДЛЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

У статті визначено особливості освітнього процесу в спеціальній школі для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. Здійснено аналіз психолого-педагогічної літератури щодо вивчення проблеми особливостей педагогічного процесу в спеціальній школі. Окреслено принципи забезпечення корекційної спрямованості навчання і виховання учнів з особливими освітніми потребами. Акцентовано увагу на взаємозв'язку процесів навчання і виховання у розвитку особистості учня з порушеннями інтелектуального розвитку.

Ключові слова: освітній процес, навчання, виховання, учні з інтелектуальними порушеннями, спеціальна школа.

Klyatska Lyubov Viktorivna

deputy director of education works
of KZ «Novoprazka special school
of Kirovograd regional council», teacher defectologist,
specialist of the highest category, methodist teacher

PECULIARITIES OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN A SPECIAL SCHOOL FOR CHILDREN WITH DISABILITIES OF INTELLECTUAL DEVELOPMENT

The article defines the peculiarities of the educational process in a special school for children with violations of intellectual development. An analysis of psychological and pedagogical literature analysis on the study of the problem of the peculiarities of the pedagogical process in a special school. Principles of ensuring correctional orientation of learning and upbringing students with special educational needs are outlined. The attention is emphasized on the relationship between the processes of training and education in the development of a student's personality in violation of intellectual development.

Key words: educational process, training, education, students with intelligent violations, special school.

Постановка проблеми: Необхідність інноваційного наукового погляду на особистість дитини з особливими освітніми потребами, пошук психологічно-педагогічних шляхів її формування, а також гуманне ставлення до неї стають сьогодні початком удосконалення навчально-виховного процесу в спеціальних закладах (В. Бондар, І. Дмитрієва, І. Єременко, Г. Мерсіянова, А. Капустін, В. Липа, В. Синьов, В. Турчинська, О. Хохліна та ін.).

У сучасній спеціальній освіті визначилися основні підходи до навчання та виховання дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. Однак багато

питань, що стосуються всебічного розвитку особистості, успішної соціалізації, підготовки її до самостійного дорослого життя, професійного становлення потребують детального вивчення.

Актуальність: У ході аналізу принципів навчання та виховання учнів спеціальної школи зазвичай виходять із розуміння цієї діяльності, як корекційно-розвивального процесу (Л. Виготський, Г. Дульнев, В. Синьов, Н. Стадненко та ін.). Мова йде про необхідність формування активної, всебічно розвиненої особистості, підготовленої до життя, посиленої участі у суспільно корисній діяльності, особистості здатної до успішної адаптації і соціалізації [1; 2; 5; 6].

Привертає на себе увагу вузька варіативність поведінки дітей з особливими освітніми потребами, оскільки їх соціальний досвід бідніший і формується інакше, ніж у однолітків з нормотиповим розвитком. Тому завдання вихователів і вчителів школи – допомогти учням подолати неадекватність установки і стереотипи, щоб набути певних навичок соціальної поведінки. Це допоможе учням почуватися впевненіше, швидше пристосовуватися до нового соціального середовища після школи, до його вимог.

Серед проблем спеціальної освіти завжди були актуальними питання особливостей освітнього процесу для дітей, зокрема з порушеннями інтелектуального розвитку. Пошуки оптимальних шляхів її реалізації, удосконалення форм і методів спеціального навчання, розробка корекційних технологій продовжується і в XXI ст.

Мета статті – дослідити особливості освітнього процесу в спеціальній школі для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку.

Виклад основного матеріалу. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що проблеми особливостей педагогічного процесу в спеціальній школі досліджувалася багатьма вченими. Зокрема Г. Дульнев, розвиваючи вчення Л. Виготського, сформулював основну мету і принципи корекційно-виховної роботи, визначив корекційну роль навчання в спеціальній школі, співвідношення між навчанням, вихованням та корекцією порушень розвитку дітей [1; 2].

І. Єременко, вивчаючи пізнавальні можливості учнів з порушеннями інтелектуального розвитку, особливості навчального процесу в спеціальній школі, відмітив засоби корекції у навчанні. В. Баудіш описав сутність виховної

роботи, конкретизуючи її напрями і методичні прийоми; Є. Ковальова уточнювала сутність корекції у навчально-виховному процесі; Б. Тупоногов розглядав питання взаємозв'язку виховання і корекції; В. Липа розкрив спеціально-педагогічні аспекти формування цілей корекційного навчання і виховання, принципи побудови корекційних програм; О. Хохліна ґрунтовно узагальнила психологічно-педагогічні основи корекційної роботи з учнями з особливими освітніми потребами; С. Миронова розкрила специфіку реалізації принципу індивідуального та диференційованого підходу до дітей зазначеної категорії в процесі навчання.

У свою чергу В. Бондар, С. Вавіна, В. Гулак, І. Дмитрієва, Є. Ковальова, Т. Кузнецова, В. Луценко, Г. Мерсіянова, Л. Співак, Л. Стожок, Н. Тарасенко, В. Турський та багато інших українських учених-дефектологів досліджували питання корекційної спрямованості навчально-виховної роботи учнів спеціальної школи.

Найфундаментальніші розробки щодо дослідження освітнього процесу в спеціальній школі для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку здійснені І. Єременком, В. Липою, В. Синьовим та ін. Дослідники сформулювали сутність, принципи, педагогічні прийоми навчання і виховання учнів спеціальної школи, охарактеризувавши умови належної корекційної роботи, дослідили й узагальнили теоретичні та практичні аспекти корекції порушень інтелектуального розвитку школярів [3; 4; 5].

У окресленому напрямку роботи погляди вчених однакові – корекційна спрямованість становить сутність навчально-виховного процесу в спеціальній школі і не може розглядатися як окрема ділянка або додаток до основного змісту діяльності навчального закладу, адже є його складовою. О. Граборов називає корекційно-виховну роботу стрижнем педагогічного процесу спеціальної школи.

У дослідженнях І. Єременка, І. Дмитрієвої, А. Капустіна, В. Липи, В. Синьова та ін. доведено, що для забезпечення корекційної спрямованості навчання і виховання учнів з особливими освітніми потребами необхідним є дотримання наступного:

– принципу корекційної спрямованості, що має цілісно впливати на змістові, діяльнісні, особистісні компоненти інтелектуального розвитку у їх системній єдності;

– корекційний ефект роботи спеціальної школи повинен бути пов'язаний із забезпеченням діалектичної єдності, з одного боку, адаптивних засобів педагогічного процесу до знижених пізнавальних можливостей дітей із порушеннями інтелектуального розвитку, а з іншого – із спрямованості цих засобів на максимально можливий розвиток учнів з інтелектуальними порушеннями до оволодіння елементами соціальної культури у неадаптованому вигляді;

– педагогічний процес має переважно спрямовуватися на формування у дітей психічних функцій із забезпеченням їхньої усвідомленості та довільності тощо [3; 5].

Провідною метою навчальної та вихованої роботи в спеціальній школі є підготовка дитини з особливими освітніми потребами до суспільно-корисної діяльності. Зрозуміло, що учень з порушеннями інтелектуального розвитку може бути підготовленими до суспільно-корисної діяльності за умови, якщо школа і родина зможуть виправити хоча б частково порушення його інтелектуального і фізичного розвитку, сформувати у нього правильне відношення до праці і надати необхідний мінімалізм загальноосвітніх і професійно-трудова знань і навичок.

Відомо, що всі учні спеціальної школи мають порушення розвитку пізнавальних процесів. Тому корекція і формування усіх психофізичних процесів життєдіяльності дитини є основним завданням навчального закладу. Так, значна частина часу в житті учня проходить в навчально-виховному процесі закладу освіти, що відбувається на уроках і позаурочній діяльності, у підготовці та виконанні навчальних завдань, під час проведення позакласних заходів тощо.

Навчання одночасно є і виховним процесом (Г. Дульнев, А. Капустін, В. Липа, В. Петрова, Н. Тарасенко та ін.) фактором у формуванні різних якостей особистості дитини. Однак, виховне значення навчання не є першочерговим, основним є результат навчальної діяльності. Взаємозв'язок між навчанням і вихованням найскладніший, а головне він може змінюватися вчителем, тобто ефект виховного впливу навчання на дитину може бути більшим чи меншим, в залежності від того, в якій мірі вчитель передбачає в своїй роботі цю сторону педагогічного впливу на дитини.

Для того щоб конкретніше розглянути виховне значення навчання, слід визначити основні фактори, які окреслюють процес навчання: зміст навчання, тобто характер і об'єм загальноосвітніх і професійно-трудова знань, умінь і

навичок, які повідомляються учням; методи навчання і особливості організації навчання, зокрема характер з'єднання навчання дітей з продуктивним, суспільно-корисною працею; психофізичні особливості школярів, без урахування яких не можливо збудувати належним чином навчально-виховного процесу спеціальної школи; особистість вчителя, його ставлення до учнів, його педагогічна майстерність [1; 2; 5; 6].

Усі вказані фактори, які визначають виховне значення освітнього процесу, знаходяться в певній залежності. Так, зміст навчання, повинен бути доступним, зрозумілим учням, з другого боку, методи навчання визначаються як змістом учбового предмету так і особливостями учнів. Отже, в практиці навчання усі зазначені фактори діють в єдності, взаємозв'язку. Звідси, як підсумок освітнього процесу, тобто характер засвоєння знань дітьми, так і виховне значення навчання залежить від правильного їх обліку.

Працюючи над навчальним матеріалом, добиваючись усвідомленого засвоєння його учнями, учитель сприяє одночасно й інтелектуальному розвитку дитини. Процес засвоєння знань, будь-то грамота (Н. Тарасенко), елементарна лічба (С. Дубовський), ручна праця (Г. Мерсіянова), постійно вимагають аналітико-синтетичної діяльності. Учні мають порівнювати, визначати подібне і відмінне в навчальному матеріалі, класифікувати за її суттєвими ознаками (Л. Співак, Л. Стожок), установлювати за допомогою вчителя причинно-наслідкові зв'язки (В. Синьов), уточнювати свої знання, накопичувати нові, які потім залучаються до активної інтелектуальної діяльності. Далі, у процесі навчання, безперервно вправляються у запам'ятовуванні і відтворенні навчального матеріалу, засвоюють вміння використовувати в своїй практичній діяльності засвоєні знання.

Специфіка представленої діяльності у спеціальній школі полягає в тому, що: по-перше, вчитель повинен в своїй роботі орієнтуватися на дуже обмежений недиференційований запас уявлень у дитини з інтелектуальними порушеннями, розширювати і уточнювати цей запас шляхом використання системи практичних вправ в аналітичному плані, навчаючи дитину операціям порівняння, визначення подібного і відмінного; по-друге суттєві й індивідуальні порушення інтелектуального розвитку вимагають від вчителя індивідуального підходу до кожного учня щодо підбору навчальних завдань.

Не менш важливим моментом у навчально-виховному процесі спеціального закладу є правильне урахування сфери найближчого розвитку

дитини. Ці можливості учня частіше лежать в основі його практичної діяльності. Тому вчителі-дефектологи підштовхують учнів до вирішення задач, що потребують логічних операцій через систему практичних вправ, які спираються на предметно-наочні дії.

Розглядаючи біологічне та соціальне в їх єдності, динамічній взаємодії, Л. Виготський відводить соціальним факторам, середовищу вирішальне значення у формуванні вищих психічних функцій, у багатьох своїй роботі науковець підкреслював, що виховання дитини з особливими освітніми потребами є за своєю основою – соціальне виховання. А. Леонт'єв вважає, що однією із причин відставання у розвитку є недостатність формування мозкових систем, ступінь розвитку яких залежить, насамперед, від факторів екзогенних, тобто факторів середовища. До того ж підкреслюється, що процес мислення передбачає взаємозв'язок двох компонентів – знань та дій [1].

У цьому плані вагомий корекційний потенціал має правильно організована корекційно-розвиткова робота, яка сприяє не тільки розвитку та вихованню учнів з інтелектуальними порушеннями, а й прискоренню їх соціальної адаптації та інтеграції в суспільство. Виховання в процесі корекції не зводиться лише до техніки виправлення порушень, що вже склалися, в розвитку, а одночасно з цим направлено на формування нових якісних утворень в учнів. При цьому коригуюча дія виявляється і на сенсорну, і на інтелектуальну сфери.

Під впливом досліджень, що відкрили велике розвиваюче і коригуюче значення навчання (Л. Занков, М. Гнезділов, Г. Дульнев, В. Лубовський, В. Петрова та ін.), висунутий і теоретично обґрунтований принцип корекційно-розвиваючого навчання. Визнана мала ефективність занять по сенсомоторної культурі і встановлена доцільність злиття корекційної роботи з освітнім процесом у спеціальній школі. Завдяки цьому були створені найсприятливіші умови для максимального використання значення навчально-виховного процесу спеціального закладу загальної середньої освіти.

Вагомою ознакою освітнього процесу спеціальної школи є його системність. Психічна структура за порушеннях інтелектуального розвитку є надзвичайно складною і дуже суперечливою системною мозаїкою відносин і взаємозалежності між сенсорними й інтелектуальними процесами, первинними і вторинними порушеннями, головним симптомом і ускладненнями, що генетично раніше і пізніше сформувалися підсистемами. Практично

неможливо собі уявити якого-небудь одиничного порушення поза зв'язком з іншими, зміни однієї властивості поза зміною інших.

Унаслідок цього жоден корекційний засіб, взятий поза зв'язком з іншими засобами, не дає очікуваних результатів, навіть за майстерного його використання. Необхідна добре продумана система корекційних дій, спрямованих на учнів, розрахована на довгий час, яка робить вплив на всю особистість в цілому. Істотними компонентами цієї системи є: єдність педагогічних і медичних дій на вихованців; узгодженість виховних дій спрямованих на кожного вихованця з боку педагогічного і медичного персоналу; дотримання послідовності і наступності в корекційно-виховній роботі; суворе дотримання єдиного режиму в школі і сім'ї.

Як вже наголошувалося, в повсякденній педагогічній практиці корекційні засоби використовуються з таким розрахунком, щоб забезпечувалася дія на всі сторони підростаючої особистості з особливими освітніми потребами. Іншими словами – корекційний вплив освітнього процесу має здійснюватися не за окремими психічними процесами, а цілісно, тобто адресуватися до всієї особистості в цілому з урахуванням її задатків і можливостей, сфери найближчого розвитку.

Висновки. Таким чином, навчання та виховання дітей з особливими освітніми потребами здійснюється з урахуванням особливостей їхнього розвитку, використанням специфічних заходів та організаційних форм навчальної роботи, залежно від виду порушення.

Перспектива дослідження. У вивченні практичного досвіду опрацювання особливостей освітнього процесу в спеціальній школі для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Выготский Л. С. К психологии и педагогике детской дефективности. *Основы дефектологии*. СПб., М. : Изд-во «Лань» 2003. С. 101–106.
2. Дульнев Г. М. Учебно-воспитательная работа во вспомогательной школе. М., 1984. 178 с.
3. Еременко И. Г. Олигофренопедагогика. К., 1985. 328 с.
4. Липа В. Н. Основы коррекционной педагогики. Донецк : Лыбидь, 2001. 327 с.
5. Синьов В. М. Психологія розумово відсталої дитини : підручник / Синьов В. М., Матвеева М. П., Хохліна О. П. К. : Знання, 2008. 359 с.
6. Стадненко Н. М. Нариси з олігофренопсихології / Стадненко Н. М., Матвеева М. П., Обухівська А. Г. Кам'янець-Подільський, 2002. 200 с.